

En sjælden gæst i Europa: Den sorte heks, *Ascalapha odorata* (Linnaeus, 1858), et eksempel på vindbragt migration

(Lepidoptera, Noctuidae, Erebinæ)

Michael Fibiger, Molbechs Allé 49, DK – 4180 Sorø

Fibiger, M.: A rare guest in Europe: The Black Witch, *Ascalapha odorata* (Linnaeus, 1858), an example of windborne migration (Lepidoptera, Noctuidae, Erebinæ).

Ent. Meddr 77: 137-140. Copenhagen, Denmark 2009. ISSN 0013-8851.

Abstract. An almost forgotten record of the huge moth, 'The Black Witch', *Ascalapha odorata* (Linnaeus, 1858), from Denmark in 1931 is resurrected, inserted into resent knowledge and discussed as a true migration to Denmark, similar to three other European records. *A. odorata* is the largest Lepidoptera ever recorded in Europe, and has worldwide the second largest wingspan among Lepidoptera.

Indledning

Den 1. marts 1931 blev et haneksemplar af den enorme natsommerfugl, 'Den Sorte Heks', *Ascalapha odorata* (Linnaeus, 1858) fundet i et spildelæv i en hestestald ved Fåborg på Fyn. Eksemplaret er afbildet i sort/hvid af Hoffmeyer (1960), men allerede omtalt i Flora & Fauna in 1932. Da arten er udbredt i troperne på den anden side af Atlanten, blev eksemplaret karakteriseret som indslæbt til Danmark, men Hoffmeyer skriver dog i 1960: "I U. S. A. er man (Journal of Lepdopterist's Society 1960) begyndt at mistænke den for nu og da at migrere mod nord, både på østkysten og vestkysten af Amerika." Det danske eksemplars herkomst bør imidlertid revurderes, og arten bør betegnes som en sjælden migrant på linie med Monarken og bjørnespinderen *Utetheisa pulchella* (Linnaeus, 1758), nyere viden om *A. odoratas* adfærd og findesteder støtter stærkt dette synspunkt. Da Morten Top-Jensen og jeg skulle beslutte, hvilke arter som skulle medtages i felthåndbogen 'Danmarks Sommerfugle', diskuterede jeg arten intenst med Martin Honey under et besøg på Britisk Museum, London i januar 2008. Her afsløredes det bl.a., at det danske fund er gået verdnlitteraturens opmærksomhed forbi, men Martin havde ellers et usædvanligt godt kendskab til *A. odorata*, bl. a. skabt af forespørgsler fra skibe, som observerede tilflyvende 'sorte hekse' i medvind forskellige steder langt ude på olieplatforme i det Caribiske Hav, Atlanterhavet, og Stillehavet – både syd og nord for ækvator. Vi er ikke vant til at tænke på træk, der går sydpå, men det skyldes formodentlig, at antallet af samlere og observatører er langt større i Nordamerika end i Brasilien eller længere sydpå og østpå, at vi undervurderer migrationer syd for ækvator kan nu ses af det forhold, at langt flere *A. odorata* er fundet i og ved det sydlige Atlanterhav end i Europa. For at få et mere nutidigt billede af den ændring af forståelse, som Hoffmeyer henviser til i Nordamerika, kontaktede jeg Mike Quinn (Texas, USA) som er den person, som siden 2003 indsamler fundoplysninger om 'The Black Witch' fra hele Nordamerika.

Men først gennemgås lidt faktuelle forhold.

Ascalapha odorata han fra Brasilien, på et skib ved Rio de Janeiro, coll. M. Fibiger (foto V.S. Kononenko).

Klassifikation

På baggrund af et eksemplar fra 'Amerika' beskrev Carl von Linné arten som *odorata* i 1758 (synonymer er *odora* (Linnaeus, 1764) og *agarista* (Cramer, 1777)). Jacob Hübner (1809) indsatte senere *odorata* i slægten *Ascalapha*, hvis synonymer er *Idechthis* Hübner, 1821; *Otosema* Hübner, 1823 og *Erebus* auct nec Latreille, 1810.

Ascalapha odorata er en quadrifin noctuide, dvs. at bagvingens celle nedadtil har 4 årer. Den er placeret i underfamilien Erebinæe, der står nær underfamilien Catocalinæe med bl.a. det blå og det røde ordensbånd (*Catocala fraxini* (L.) og *Catocala nupta* (L.)). Erebinæe indeholder for tiden uforholdsmæssigt mange slægter og arter, tæt på 1000 slægter med 10.000 arter. Det afspejler ikke fakta, men nærmere at storsystematikken omkring tropernes arter af natsommerfugle er meget ufuldstændigt studeret og klarlagt. Af Erebinæe kender vi i Europa faktisk kun *A. odorata*. Søsterarten, 'The White Witch', *Thysania agrippina* (Cramer, 1776) er verdens største natsværmer mht. vingefang, op til 26 cm, mens Atlaspinderen fra Sydøstasien, som ofte kan ses i tropehuse/sommerfuglefarme, har det største vingereale. *A. odorata* kan måle op til 17 cm i vingefang, hunnen er lidt mindre og har en ret bred, hvidlig og bølget ydre mellemlinie. Til sammenligning kan det nævnes, at meget store hunkeeksemplarer af dødningehovedet måler 12 cm i vingefang.

Mytologi

Store spektakulære natflyvende sommerfugle tiltrækker sig mange historier, og megen overtro forbindes med dem og afspejles ofte i dramatiske lokale navne og historier. *A. odorata* bærer pga. sin enorme størrelse og mørkebrune vingetegning navnene, 'den sorte

heks (The Black Witch); det franske navn er 'La Scorsière Noire'; det spanske 'Mariposa de la Muerte' = dødens sommerfugl; Mayaerne i Mexico kalder den 'Mah-Ha-Na' = må jeg låne dit hus (lidt uheldsvangert (med mindre man er sommerfuglesamler), men det kan også hentyde til, at arten om dagen ofte sover på huse ved vinduer, under tagskæg o.l.); i Mexico i øvrigt kaldet Miquipapalotl og Tepanpapalotl (miqui = sort død, papalotl = natsommerfugl). Aztekerne i Mexico mente, at hvis der var sygdom i et hus og *A. odorata* viste sig, døde de syge personer. En variation af denne historie fra den nedre ende af Rio Grande dalen, i det sydlige Texas, sagde, at døden kun indtraf, hvis sommerfuglen fløj ind i alle husets fire hjørner. En joke i Mexica fremturer, at hvis en *A. odorata* flyver lige hen over ens hoved, mister personen håret [persoligt ved jeg, at det kan også foregå uden en *A. odorata*]. En anden historie går på, at ser man en *A. odorata*, er man blevet forbandet af en eller anden. Fra Hawaii, hvortil *A. odorata* er migreret og har slået sig ned permanent, foreligger en mere opbyggelig historie: hvis en elsket person er død, repræsenterer en flyvende *A. odorata* den afdødes sjæl, som kommer tilbage for at sige et sidste farvel. På Cat Island, Bahamas kaldes arten 'Money Moths' eller 'Moneybats', og hvis en *A. odorata* lander på dig, kommer du til penge. I det sydlige Texas siges det, at hvis en *A. odorata* lander over din dør og bliver der lidt, vinder du i lotteriet.

Adfærd og migration

Der er masser af observationer af siddende *A. odorata*'er på husvægge, i garager og udhuse, men få observationer af siddende individer i naturen. Begge køn af *A. odorata* tiltrækkes kraftigt af lys, og hvor sukkerlokning har vundet frem, tyder meget på, at dette tiltrækker endnu flere individer. Der er et billede på nettet, hvor adskillige *A. odorata*'er sidder på/ved en sukkerlokningsplet. Larven er grå med brune og sorte mønstre. Formen er som en normal *Catocala* larve, flad ved hovedet og analsegmentet, med øjepletter langs sidelinien. Larverne er stort set altædende af forskellige træers blade (Robinson *et al.* 2002). Den er kun rapporteret som skadelig få gange. Larverne er natakative og skjuler sig om dagen, gerne under bark. Zimmerman (1958) gør opmærksom på det usædvanlige faktum, at der aldrig er fundet larveparasitter, men det kan skyldes, at rapporten er fra Hawaii, hvortil parasitter for *A. odorata* måske ikke er fulgt med. Larvens predatorer synes kun at være fugle, men i Guatemala er store edderkopper set fortære *A. odorata*.

Ved ækvator er flyvetiden året rundt i mange generationer. Arten er bofast i den nordlige, tropiske del af Sydamerika, gennem hele Mellemamerika med alle øgrupper, nordpå til Florida. Arten er aktiv hver nat i flyvetiden, dvs. diapausen er ukendte. Fundene langs USA's Mexikanske Golf tolkes som træk, ligesom dem der ofte rapporteres i forbindelse med store storme, 'hurricanes'. I modsætning til sin 'storesøster', *Thysania agrippina*, som pga. sin grundfarve kaldes 'The White Witch', men som er helt ukendt som migrant, har *A. odorata* ved lysets og især sukkerlokningsens hjælp til registrering vist sig at være et 'super-trækdyr', som med vinden i ryggen er fundet mange tusinde kilometer til havs på skibe, øer og på fastlandet på den anden side af Atlanten og langt ude i Stillehavet (Hawaii). Som omtalt ovenfor foreligger der fund fra sydtræk fra øer nær det sydlige Afrika og fra mange skibe i Sydatlanten (Martin Honey pers comm.), adskillige fra øgruppen Tristan Da Cunha Islands, 2900 km vest for Cape Town og fra Gough Island, 400 km nærmere Afrika (van Noort 1998).

Nordtræk i Nordamerika er i dag veldokumenteret, inklusiv mange fund fra Canada – især siden 2003, compileret af Mike Quinn, Texas. Selv om der foreligger fund fra alle måneder med undtagelse af december og januar, rapporterer han om et regelmæssigt forårstræk og et efterårstræk, begge ved starten af traditionelle regnperioder i slutningen af juni og igen i september. Der foreligger detaljerede opgørelser over observationer af *A. odorata* i forbindelse med tonadoer, se f. eks. Freeman (2003).

Som en opsigtsvækkende migrant er *A. odoratas* trækadfærd naturligvis blevet sammenlignet med Monarkens, og selv om Monarken har to nordtræk og kun ét langt tilbagestræk/sydtræk, er der flere lighedspunkter, især de enorme afstande som begge kan tilbagelægge. Med træksommerfugle er det svært at afgøre, om fund langt fra sædvanlige ruter skyldes en fejlnavigation, eller at eksemplarer er blæst ud af kurs, eller måske skyldes et forsøg på at finde alternative udbredelsesområder. Monarken forekommer i dag fast på Acorerne og viser her tilsyneladende ikke tegn på træktendenser.

Fra Europa kendes – mig bekendt – kun fire fund af *A. odorata*, som for de seneste kan relateres til dokumenterede nordlige træk i USA og/eller Canada:

- 1) Et fund fra 1899 i England, London (R. South 1906).
- 2) En han fra Danmark fundet død 1. marts 1931, Fyn, 2 km nord for Fåborg (Hoffmeyer 1960); der er mulige relaterede fund fra det nordlige USA, Illinois, 11. Sept. 1930, men mere interessant er måske et fund fra Canada, Newfoundland, Spruce Brook, 14. July 1929 (CNC).
- 3) En hun fanget på lys i Sydfrankrig, Prov. Var, Marines-de-Cogolin, juli 1978, leg. C. Loir (Bourgogne 1983); et muligt relateret fund kunne være et fund fra det nordlige USA, Illinois, 16 Jul. 1978.
- 4) En hun fanget i Spanien, Catalonien i Tarragona havnen i juni 2008, leg. M. Llebaria, coll. MCNB (Pérez D-Gregorio *et al.* 2009); fund fra Nordamerika i 2008 er endnu ikke publiceret.

Se videre under: <http://bugguide.net/node/view/23779>, hvor der er foto af han, hun og larver. *Klik videre på:* 'North American Black Witch Records'. I årene før 2003 var viden om fund af *A. odorata* uregistrerede, få eller spredte. I løbet af 1900tallet, over en 10 årsperiode højst 31 styk. Men siden 2003 er antallet af migrerende fund af den sorte heks nøje registreret og hvert år observeres mere end 500 eksemplarer (published af T.D.A. Cockerell, samme website).

Tak

Martin Honey takkes for inspirerende diskussioner om *A. odorata*; Mike Quinn for supplerende oplysninger; samt Morten Top-Jensen og Leif Aarvik for opmuntring til at publicere om arten.

Litteratur

- Bourgogne, J. 1983. Une Noctuelle sud-américaine observe en France (Noctuidae, Ophiderinae). *Alexanon* 13: 119-120.
- Freeman, B. 2003. A Fallout of Black Witches (*Ascalapha odorata*) Associated with hurricane Claudette. *News of the Lepidopterists' Society* 45: 71.
- Hoffmeyer, S. 1962. De Danske Ugler. Århus. 388 pp + 33 farvetavler [under navnet *Erebus odora* (L.).]
- Robinson, G.S., Ackery, P.R., Kitching, I.J., Beccaloni, G.W. & Hernández, L.M. 2002. Hostplants of the moth and butterfly caterpillars of America north of Mexico. 824 pp. [*Memoirs of the American Entomological Institute*, Volume 69.]
- Rockbourne, E.W. & J.D. Lafontaine. 1976. Cutworm Moths of Ontario and Quebec. Canada Department of Agriculture. 164 pp. + 40 farvetavler
- Van Noort, S. 1998. The Black Witch, *Ascalapha odorata* (Linnaeus) (Noctuidae) visits again: an example of long distance wind dispersal. *Metamorphosis* 9:93-94
- Pérez De-Gregorio, J.J., I. Romaná Ferrer-Vidal, M. Rondós Casas & M. Nel-lo. 2009. The American Noctuidae *Ascalapha odorata* (Linnaeus, 1758) recorded in Catalonia (Lepidoptera: Noctuidae, Ophiderinae). *Bulleti Societat Catalana de Lepidopterologia* 100: 97-98.
- Zimmerman, E.C. 1958. Macrolepidoptera. *Insects of Hawaii* 7:373. [under navnet *Otosema odora* (L.).]